
Gaston Bachelard'ın 'Hayır' Diyen Felsefesi

Gaston Bachelard's Philosophy of 'No'

EZGİ ECE ÇELİK

Dokuz Eylül University

Received: 20.05.2019 | Accepted: 07.09.2019

Abstract: Bachelard's philosophy is an attempt to displace the subject that knows everything in its entirety, through a non-Cartesian philosophy. Bachelard's philosophy of "no", a philosophy of scientific mind, which influences Canguilhem, Foucault and poststructuralist discussions, is open to life, and based on practice and testing. Thus, this study aims to evaluate Bachelard's idea of science and his philosophy through concepts of the epistemological obstacle, epistemological rupture, surrationalism, applied rationalism, and phenomeno-technic.

Keywords: Bachelard, science, rationalism, surrationalism, phenomenotechnic.

© Çelik, E. E. (2019). Gaston Bachelard'ın 'Hayır' Diyen Felsefesi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 9 (3), 765-778.

Giriş

Bilgisel kopuşlar ve engeller özellikle Gaston Bachelard'ın yirminci yüzyılın ilk yarısında yayınladığı çalışmalar aracılığıyla felsefecilerin yöneldiği bir problem haline gelmiştir. Elbette bu problem söz konusu olduğunda akla gelen önemli düşünürlerden bir diğeri Alexander Koyré'dir. Fakat Bachelard, Georges Canguilhem, Gilbert Simondon, Roland Barthes, Michel Foucault, Bruno Latour gibi düşünürleri etkileyerek Fransız felsefe geleneğinin yönünün belirlenmesine katkıda bulunması bakımından ayrı bir önem taşır. Bachelard, sadece bilim üzerine çalışmalarıyla değil, poetik alandaki eserleriyle de dikkat çeker. 1884 yılında Fransa'da doğan Bachelard, matematik öğrenimini 1912 yılında tamamlar. Fizik dersleri verirken aynı zamanda felsefe öğrenimine başlar ve 1922 yılında felsefe doktorasını, 1928 yılında da edebiyat doktorasını alır. 1930-1940 yılları arasında Dijon Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yapan Bachelard, 1940'ta Sorbonne Üniversitesi Bilim Felsefesi ve Tarihi kürsüsüne atanır ve bu dönemde Bilim Tarihi Enstitüsü'nün de yöneticiliğini yapar.

Bilim alanındaki çalışmalarının yanı sıra hayalgücüne dayanan eserleriyle poetik alana temas eden Bachelard, bilimsel etkinliğe yönelik soruşturması ile edebiyata olan ilgisi arasına sınır çizerek çalışmalarında bu iki ilgi alanına ayrı ayrı odaklanmaya özen gösterdiğini belirtir. Bilim etkinliği ve bilginin gelişimine ilişkin saptamalarıyla bilgisel donanımın dönüşümü üzerine düşünen pek çok yirminci yüzyıl filozofunu etkileyen Bachelard'ın bilim tasarımını anlamak bakımından *epistemolojik kopuş*, *epistemolojik engel*, *rasyonalizüstüçülük*, *uygulamalı rasyonalizm* ve *fenomenoteknik* anahtar mefhumlar olarak nitelendirilebilir.

Bachelard'a göre, tüm düşüncesini bilim felsefesinin ana temalarına bağlı kalarak oluşturmuş, çağdaş bilimin giderek artan rasyonellik eksenini elinden geldiğince açık biçimde takip eden bir filozof, poetik hayalgücünün ortaya koyduğu sorunları incelemek istediğinde, sahip olduğu bilgileri unutmak, tüm felsefi düşünme alışkanlığını bir yana bırakmak zorundadır. Hayalin zamanı geldiğinde hayale hazır olmak gerekir. *Ateşin Tinçözümlemesi*, *Su ve Düşler* gibi eserlerinde Bachelard -bilimi oluşturduğu metinlerin aksine- kendini tamamen hayalgücüne bıraktığını belirtir. Üstünde uzun süre çalışılmış bilimsel bir düşünceye dayanan felsefi bir düşünüm/refleksiyon, yeni düşüncenin sınanmış düşünceler bütününe katılma-

sını gerektirir. Oysa poetik edimin bu mânâda katılacağı bir geçmişi yoktur; en azından hazırlık ve ortaya çıkış evresinin izlenebileceği bir yakın geçmişi yoktur (Bachelard, 2008b: 7). Şiirden ve poetik edimden farklı olarak bilim, sınanmış düşünceler bütününe dairdir. Sınama talep eden rasyonellik ile hayal gücünün gerektirdikleri bambaşkadır.

Rasyonalizmüstüculük

Bachelard, Descartesçi olmayan bir epistemolojinin özelliklerini sunarak rasyonalizmi yeniden tanımlamaya çalışır. Rasyonellikle sağlanacak ilerleme için uygulama ve sınama gerektiğini savunan Bachelard'a göre rasyonalizm ancak *rasyonalizmüstüculük* olarak düşünülürse haklı çıkarılabilir. Georges Canguilhem'in Bachelard'ın *Rasyonalist Bağlanma* eserine yazdığı önsözde belirttiği gibi, Bachelard'ın rasyonalizmi batıl inanca dönüştürecek, kendisine bağlanana ebediyen rahatlatıcılık bir rasyonalizm değildir. Aksine Bachelard, akla bağlanan rahatlatıcı rasyonalizmlere karşı çıkar. *Rasyonalizmüstüculük* terimiyle de kendi rasyonalizminin farkını ortaya koymaya çalışır. Rasyonalizmüstüculükte kesintisiz bir devrim biçiminde rasyonalizme bağlanmak söz konusudur. Bu bakımdan mutlak rasyonellik yoktur; rasyonellik işlevseldir, çeşitli ve canlıdır.

Gaston Bachelard'ın rasyonalizminin, rahatlatıcı bir rasyonalizme karşı çıkmak olduğu o kadar doğrudur ki, Bachelard kendi rasyonalizmini ayırt etmek için bir terim, *rasyonalizmüstüculük* terimini icat eder, sistematik biçimde bölünmüş aklın saldırganlığını aklın kendisine karşı kullanır (Canguilhem, 2015: 6).

Rasyonalizmüstüculüğün ödevi, aklın yaşadığı devrimleri göstererek aynı zamanda tinsel devrimlere yol açacak nedenlerin sayısını artırmaktır. Böylece, aklın yeniden bireyselleştirilmesine katkıda bulunmuş olacaktır. Bachelard'a göre, rasyonalizm a priori'nin bükülmezliğini terk edip a posterioriye kucak açmayı başlıca işlevi kabul eder. Çünkü aklın, deneyle, uygulamayla yaşayacağı tehlike önemlidir ve hep mevcut olmalıdır. Bir deneyde akıl ortaya sürülüyorsa, o deneye kalkışmaya bile gerek yoktur.

Rasyonalizmi temel bilimsel kültür alanında engelleyen tüm filozofların okullarda okutulan tüm felsefe kitaplarında verdiği ebedi örneği yineleyip duran nasırlaşmış rasyonalizme sahip bir tin var karşınızda: Bir üçgenin iç açıları toplamı 180 derecedir. Sakin sakin şu cevabı verirsiniz: 'Duruma bağlı'. Ger-

çekten de hangi aksiyonların benimsendiğine bağlıdır bu (Bachelard, 2015: 13).

Mevcut aklın ve bilgilerin tehlikeyle sınındığı bir deneyde tinin de baştan aşağı dönüşme ihtimali olduğuna dikkat çeken Bachelard, bir fizik deneyinin bile tini yeniden değiştirmek için yapıldığını belirtir. “Zaten bildiğimi, dolayısıyla olduğumu teyit edecek bir deney ne işime yarayacak ki?” diye soran Bachelard’a göre, her gerçek keşif yeni bir yöntemi belirler ve bunun için daha önceki yöntemi çökertmesi gerekir. Bu bakımdan, düşünce dünyasında temkinsizlik bir yöntemdir (Bachelard, 2015: 15).

Burada, bilmek ile olmak arasındaki ilişki önemlidir çünkü Bachelard bilimin konularının durağan bir evrene dair olduğunu düşünmez. Bildiklerimiz, değişim ve devinim halindeki evrende ne olduğumuzu belirlerken, hem bizi hem de çağın tinini inşa eder. Ve bu yeniden kurma etkinliği diyalektikle gerçekleşir. Nesneleştirmeyle teklere odaklanan düşünceden, evren düşüncesine ve evrendeki bağlantısallığa geçildiğinde bu ikisi arasındaki gerilim ile diyalektiği deneyimleriz. Öyle ki, “evren düşüncesi nesne düşüncesinin bir antitezi olarak sunar kendini. ...bu düşünce bir nesneleşmenin gevşemesiyle aynı zamanda ortaya çıkar. Nesnellik tavrım yumuşadıkça dünya daha da büyür” (Bachelard, 2015, 120).

1934 yılında yayınlanan *La Formation de L'esprit Scientifique*'te Bachelard, nesnel bilginin psikanalizine odaklanır ve *epistemolojik engellere* dikkat çeker. Bachelard'a göre, bilimsel fenomenler dolaysızca verilmiş değildirler; bilimsel tin tarafından kurulurlar. Hiçbir şey verili değildir, her şey inşa edilmiştir (Bachelard, 1967: 17). Bu bakımdan bilimsel zihnin psikolojisi üstünde durulmalı ve biliminsanlarına şu soru sorulmalıdır: Nasıl düşünüyorsunuz, arayışlarınız neler? Düşüncelerinizi hangi dürtüyle değiştiriyorsunuz? Bize özellikle belirsiz fikirlerinizi, çelişkilerinizi, saplantılarınızı, tanıtı olmayan inançlarınızı verin. Laboratuvardan çıkarken değil, bilimsel yaşama girmek için ortak yaşamı terk ettiğiniz saatlerde ne düşündüğünüzü söyleyin bize; itiraf edilmemiş sezgilerinizi verin. Eğer psikolojik soruşturmamızı böyle yürütürsek, bilimsel zihnin de bir dağılmışlık halinde olduğu görülebilecektir (Bachelard, 2018: 17). Bachelard, bu dağılmışlığı bir düzenlilik olarak sunan tekniği ise *fenomenoteknik* olarak adlandırır. Bu teknikle başlangıçta hiç de nesnel olmayan bir aşamadan yola çıkıp nesnenin kendisine adım adım yaklaşılır. Fenomene ilişkin

başta hiç nesnel olmayan aşamadan hareketle nesnenin bilgisi ortaya konmaya çalışılır. Fenomenoteknik, fenomenolojiyi genişletir. Bu düzen kurucu bilimsel zihnin inşa tekniği ile bir kavram bilimsel hale gelir (Bachelard, 1967: 71).

Bachelard'a göre, bilimsel düşünce ile sıradan düşünce arasındaki gerilim bakımından bilimler tarihinde iki an çok önemlidir: Bilimselliğin tesis edildiği an ve *kopma* anı. Bunlar, bir bilim alanının temellerinin yeniden düzenlendiği yeni inşa anlarıdır. Duyusal bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki kopuşa dikkat çeken Bachelard, kuram olmaksızın, *gerçekleşen* ile *duyumsananın* aynı fenomene denk düşüp düşmediğinin hiçbir zaman bilinemeyeceğini belirtir (Bachelard, 2018: 15). Nesneleştirme böyle bir kopuşla gerçekleşir. Duyu bilgisi ile bilimsel bilgi arasındaki epistemolojik kopuş, algılanan fenomeni bilim nesnesine dönüştüren epistemolojik bir eyleme yol açar (Rheinberger, 2005: 319).

Bachelard, şeylerin zihnimizdeki imgelerinin, şeylerin bizzat kendisine yönelmeye engel olabildiğini vurgulayarak, bilimsel bakımdan şeyin kendisine ilişkin nesnel bilginin nasıl ortaya konabileceğini tartışır. Ona göre, zihnin doğal eğilimleri bilimselliğe terstir. Bilim bu eğilimlere karşı sürekli bir mücadele halindedir. Bilimler, günlük sıradan düşünce tarzlarındaki epistemolojik engelleri aşarak, bilginin yeniden düzenlenmesiyle ilerler. Hatta bu yinelenen mücadelede felsefe, bilime karşı, engellerin yanında, onları muhafaza etmeye çalışan bir ısrar içinde görünür. Felsefe, bilimsel ve sıradan düşünce arasındaki çatlağı, birincisini ikincisinin imgelerine ve meşgalelerine dahil ederek aralarında bir süreklilik varmış gibi göstererek kapatmaya çalışır. Felsefe bu akıl oyununa nezaret eder; ve bilimin bilimsel olma niteliği, onun toplumsal karakteriyle, bilim çevresinin uyumu ve etkililiğiyle garanti edilir (Bhaskar, 2015:80).

Ne var ki bilime dair bu özellikler pozitivist düşünürler tarafından görmezden gelinir. Bilimin sürekliliğinin hangi şartlarda mümkün olduğu, bilimin toplumsal yapısının bu süreçteki rolü ve bilgisel kopuşların bilimsel gelişmeye etkisi pozitivistlerin önemsemediği, hatta belki de hasır altı ettiği konulardır. Oysa Bachelard'a göre bu konular bilimsel etkinliğin başlıca dinamiğini oluşturmaktadır. Pozitivizmin bilimsel alanda bilginin yığılarak ilerlediğine ilişkin iddiasına karşı bilimin yeniden inşa süreçleriyle geliştiğine dikkat çeken ve *Yeni Bilimsel Tım*'de Descartesçi olmayan bir

epistemolojinin özelliklerini sunmaya odaklanan Bachelard bu problem doğrultusunda verdiği örneklerle -“Lobaçevski’yle birlikte Euklidesçi olmayan geometri”, “Einstein’la birlikte Newtoncu olmayan mekanik”, “Bohr’la birlikte Maxwellci olmayan fizik” gibi- bilimin birikimsel olmayan yapısını göz önüne sermeye çalışır.

Newton’un dünyasının, Einstein’ın dünyasını en kaba çizgileriyle kendinde taşıdığını söylemek doğru olmayacaktır. ...Newton sistemi ile Einstein sistemi arasında bir geçiş bulunmuyor. Bilgi toplayıp yığarak, ölçüm yaparken bir kat daha özen göstererek, ilkeleri hafifçe düzelterek geçilmiyor ilkinden ikincisine. Tam tersine baştan aşağı yeni bir çaba göstermek gerekiyor (Bachelard, 2008a: 48).

Newtoncu olmayan mekaniğin, Maxwellci olmayan fiziğin, Pythagorasçı olmayan aritmetiğin ve bu gibi değişim örneklerinin, *bilimsel düşüncenin, tamamlanmamış bilgilerin oluşturduğu karanlıklara sonradan dönüşler yaparak ışık tuttuğunu* gösterdiğini vurgulayan Bachelard, rasyonel düşüncede diyalektiğin gerçek anlamda ancak ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığına dikkat çeker. Ne var ki Bachelard’a göre, ondokuzuncu yüzyılda geometrik düşüncüyü diyalektikleştiren Lobaçevski Hegel’i bilmez. Metafizik düşüncüyü diyalektikleştiren Hegel de Lobaçevski’yi bilmez elbette. Bununla birlikte, Hegel’in diyalektiği bizi a priori bir diyalektikle, fazlaca ıssız bir diyalektikle karşı karşıya bırakır. “Hegel’in diyalektiği her şeyi yapma özgürlüğünün olduğu ama yapacak hiçbir şeyin olmadığı yaşamdan yoksun toplumlara denk düşer” (Bachelard, 2015: 12). Dolayısıyla, Bachelard’ın yorumuyla, Hegel’in yaşamdan yoksun belirlenmiş diyalektiğine karşı, uygulamalı, yaşamın belirsizliklerine dair polemik aklın diyalektiğine kendimizi bıraktığımız takdirde, aklın özgürleşmesini ve tinin dönüştürücü gücünü fark etmek mümkündür.

Polemik Aklın Diyalektiği ve Bilimsel İlerleme

Polemik aklın diyalektiği ifadesiyle Bachelard, düşüncüyü geliştirmek için çelişiklerden, belirsizliklerden yararlanmak gerektiğini vurgular. Öyle ki, bilimin ve düşüncenin ilerlemesinden söz edilecekse bu ancak hataların ve kopuşların ortaya çıkmasıyla gerçekleşebilir. Bilimi ilerletmenin tek yolu, onun hatalarını bulmaktır; bu da bilimin kuruluşunu değiştirmek demektir. Bu ise *yeni bilimsel tinin* özelliği olan “neden olmasın?” sorusunu

sormayı gerektirir. “Neden olmasın?” sorusu bilginin çoğalmasını sağlar. Bu soruyla bağlantılı olarak, bilgisel alanda belirsizliğe ve bilinmeyene ilişkin duyarlılığın artması bizi hep aynı paradoksla karşı karşıya bırakır: “Açık seçik bilinen kabaca bilinendir. Eğer ayırt edilmiş biçimde bilmek istenirse bilgi çoğalır, kavramın ilk incelemede sahip olduğu birleşik çekerdek patlar” (Bachelard, 2018: 86).

Açık seçik bilmenin kabaca bilmek olduğuna dikkat çeken Bachelard'a göre, “Descartes nesnel dünyada mutlak öğeler olduğuna inanmakla kalmaz, bu mutlak öğelerin bütünsellikleri içinde ve dolaysız biçimde bilindiklerini de düşünür. ...Nasıl aydınlık ve açık seçik düşünce kuşkudan tümüyle arınmışsa, basit nesnenin doğası da başka nesnelere ilişkisini tümüyle koparmıştır”(Bachelard, 2008a: 145). Oysa bütünlüğü içinde kavranabilecek basit bir fenomen yoktur; fenomen bir bağıntılar dokusudur (Bachelard, 2008a: 151). Bununla birlikte, çağdaş epistemolojinin Descartesçi olmamasının, Descartesçi düşüncenin önemsiz addedilmesi anlamına gelmediğine dikkat çeken Bachelard'a göre önemli olan, Descartesçi olmayan epistemoloji aracılığıyla, nesneyi bütünlüğü içinde dolaysız biçimde *bilen öznenin* yerinden edilmesidir. *Yeni Bilimsel Tım*'de olduğu gibi *Uygulamalı Akılcılık*'ta da hedefinin, rasyonelliğin, yalıtılmış bir bilinçte oluşamayacağını göstermek olduğunu belirtir (Bachelard, 2009: 19).

Descartesçi-olmayan düşüncüyü oluştururken özellikle fizik biliminden yola çıkan Bachelard, epistemolojinin de bilim kadar hareketli ve çevik olması gerektiğini belirterek, epistemolojiye bilimsel etkinlik üzerinden yaklaştığına vurgu yapar. Özellikle ondokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla geçişte epistemolojinin ve genel olarak felsefenin, doğabilimlerinin ölçütleriyle değerlendirilir hale gelmesine uygun biçimde Bachelard da bilimin -getirdiği yeniliklerle- felsefeyi yarattığını düşünür (Bachelard, 2008a: 9).

Bilimsel rasyonalizm için uygulama bir yenilgi, bir uzlaşma değildir. O, kendini uygulamak ister. (...) Fizik biliminin felsefesi, kendini ilkelerini aşmaya yönelen tek felsefedir belki de. Kısacası tek açık felsefedir. Başka her felsefe, ilkelerini dokunulmaz, ilk hakikatlerini eksiksiz ve tamamlanmış olarak ortaya koyar. Başka her felsefe kendi kapalılığıyla övünür (Bachelard, 2018: 12).

Bilim felsefesinin, özellikle de fizik biliminin felsefesinin tek açık fel-

sefe olarak nitelendirilmesinin sebebi, bilimin uygulamayla ve yeni keşiflerle düşünceyi yeniden kurabilmesindedir. Bachelard'a göre, biliminsanın incelediği gerçeklik, bilimsel keşiflerle yön değiştirir; dolayısıyla birikimselliğe dayanan *süreklilik* iddiasını geçersiz kılar. Bu yön değiştirmeye en iyi örneklerden biri, ondokuzuncu yüzyılda elektrik alanında ortaya çıkan gelişmelerdir. Ondokuzuncu yüzyılın elektrik üzerine bilgisi onsekizinci yüzyıldan epey farklıdır. Çünkü bütün eski tekniklerde aydınlatmak için bir maddenin yakılması gerekmektedir. Eski teknik bir *yanma* tekniğidir; oysa yeni teknik bir *yanmama* tekniğidir; ondokuzuncu yüzyıldan itibaren elektrik alanında asıl mesele, maddenin yanmasını önlemektir (Bachelard, 2009: 163). Bilgisel alanda gerçekleşen bu gibi büyük değişimler hem öznenin hem nesnenin değişmesi, yenilenmesi anlamına gelir ve bu değişim sadece bilgisel alanla sınırlı değildir. Özellikle yirminci yüzyıl, bilimcinin kendisinin de nesnesiyle birlikte kendisini sürekli yeniden kurduğu bir dönem olmuştur; öyle ki, "fizikçinin son yirmi yıl içinde üç ya da dört kez usunu yeniden kurmasının yanı sıra entelektüel anlamda kendine yeniden bir yaşam kurması da gerekmiştir" (Bachelard, 2008a: 174).

Günümüzde fizik bilimi yeni yöntemlerle bizi yeni alanlara doğru yönlentmektedir. Bu bakımdan, nesne ve öznenin birbirleri sayesinde yenilenme halinde olduğu bir epistemolojik devrimin toplumsal sonuçları ne olacaktır? sorusuyla bağlantılı olarak, biliminsanın sadece bilgisel alanı değil, kendi yaşamını da baştan aşağı gözden geçirmesini gerektiren büyük epistemolojik değişimlerin devrim etkisi yarattığını öne süren Bachelard'a göre, devrim gücünde hissedilen dönüşümlerde biliminsanı, nesnesindeki değişimle birlikte kendi yaşam biçimini de değiştirmektedir. Çünkü bir şeyi anlamak, o konuda sadece bilginin geçmişini özetlemek değildir; anlamak, zihnin kendini gerçekleştirme ediminin ta kendisidir (Bachelard, 2009: 162). Bu bakımdan anlamlardaki değişimlerin –tinin değişimi olması bakımından- gerek kişinin yaşamına gerek toplumsal alana etkisi büyüktür.

Bachelard'a göre, bir kavramın en çok anlam yüklü olduğu an, anlam değiştirdiği andır. Bu bakımdan düşüncenin dinamik tarihi, kavramların anlamlarının değiştiği anlar üzerinden şekillenmektedir. Bachelard'ın bu yaklaşımı Canguilhem'in kavramsal düzeydeki değişimlere odaklanmasında etkili olmuştur. Düşünsel gelişmenin, birikimselliğe değil, devinimsel-

liğe ve kopuşlara dayandığını savunan Bachelard, pozitivist *birikimsel ilerleme* iddiasına karşı, bilginin gelişiminin *kopuş* ve *kavramsal değişim* anlarıyla düşünülmesi gerektiğinin altını çizer. Bununla birlikte, ilerleme elbette vardır ama bu, düşüncenin/tinin her daim ilerlediği anlamına gelmemektedir. Bachelard daha ziyade uygulamalı bir rasyonalizmi edimselleştirebilen bilimsel alanların gelişimiyle ortaya çıkan bilimsel ilerlemeden söz etmektedir. Tinin gelişimi de bilimin ilerlemesine bağlıdır.

Ahlaki ilerleme, poetik ilerleme, mutluluğun ilerlemesi üzerine sonsuza kadar tartışılabilir; bununla birlikte, bütün tartışmaların dışında kalabilen bir ilerleme vardır ki bu da, özellikle düşünsel yanıyla bilgilerin hiyerarşisi içinde yargılandığında bilimsel ilerlemedir.

(...) Bir an için şu felsefi ilerleme kavramının üstünde duralım. ...Leibniz'in Descartes'tan ileri olduğunu, Kant'ın Platon'dan ileri olduğunu söylemek hiçbir filozofun aklına gelmez. Ama bilimsel kavramların felsefi evriminin yönü o kadar açıktır ki, bundan bilimsel bilginin düşünceyi düzenlediği sonucunu çıkarmak gerekir. Öyleyse bilimsel düşünce, felsefelerin sınıflandırılması ve usun ilerlemesinin incelenmesi için bir ilke sağlar (Bachelard, 2018: 23-24).

Günlük deneyim ve sıradan malumat ile bilimsel deney ve bilgi arasında bir kopuş olduğunu savunan Bachelard'a göre, bilimin ilerlemesi, bilgisel engeller olarak ifade ettiği sıradan günlük bilgi ile bilimsel ufuk arasındaki kopuş ile mümkündür. Kopma anı Bachelard'ın bilim tasarımıında bir sıçrama, aşma, diyalektik bir ilerleme anıdır. Bilgisel engellerin nasıl aşılabileceği, kopuşun nasıl sağlandığı ise ayrıca önemli bir soru olarak belirlemektedir. Bachelard, bilgisel engelleri aşarak kopuşla yeni bir ufka sıçrayan polemik aklın diyalektiğinden söz etmektedir. Elbette başta söz edilen fenomenoteknik de nesneyi bir bilim nesnesi olarak yeniden inşa etmek için önemli bir teknik olarak ortaya konmaktadır. Ne var ki Bachelard'ın metinlerinde kopuşun, sıçramanın bilgisel engellere rağmen nasıl gerçekleştiği sorusunun yanıtını bulmak kolay değildir. Bu soruyla bağlantılı olarak Bachelard'ın metinlerine ilişkin yeni yorumlar ortaya konmaktadır. Öyle ki, Bachelard'ın hayalgücüne dayanan yaklaşımı ile bilimsel ufuk arasında kurulacak bir bağlantı, yukarıdaki soruların yanıtlanmasına katkıda bulunabilir. Özellikle *Mekânın Poetikası*'nda görülen, ilk deneyim anları ile o ilk deney anlarındaki algıyı imgesel olarak farklı ufuk-

larda düşleyebilen zihin, bilimcinin sıçrama yaratmak için ihtiyacı olan başlıca özellik olabilir. Bilim çevresinin psikolojik ve sosyolojik etkilerine açık olan ve buna bağlı bir formasyon alan biliminsanın, mevcut donanımını ve ufkunu aşarak yeni bir ufuk oluşturması bakımından bilimde ilerlemeyi sağlaması, farklı bir görme becerisine sahip olmasına dayandırılabilir. Aklın uygulamalı diyalektiğiyle bilimsel bir kopuşun yaşanması için bilimin mevcut sorularını farklı biçimde sorma ve/veya algılanan şeyleri bilim nesnesi olarak farklı tahayyül edebilme becerisi elzem görünmektedir.

Sonuç

Diyalektikle ilerleyen tinselliğe vurgu yapan Bachelard, yaşama, uygulamayla, sınamayla dolu bir ilerlemeden söz eder. Bu, düşüncenin birikimsel süreklilikle gelişmediği; kurulu mevcut düzene hayır diyerek geliştiği anlamına gelir. Bilimin ve onun etkisiyle genel olarak düşüncenin hataları farketme yoluyla geliştiğine dair görüşleriyle Popper'ın bilim tasarımıyla ortak vurguları olan Bachelard'ın *Yeni Bilimsel Tin'i* ile Popper'ın *Bilimsel Araştırma Mantığı* aynı yıl yayınlanmıştır. 1934 yılında yayınlanan bu iki metinde vurgulanan şudur: Bilimi geliştirmenin tek yolu onu hatalı bulmaktır. Ayrıca, herhangi bir şeyin bir bilim nesnesi olarak inşa edilmesi, bilimcinin o nesneyi farklı tahayyül edebilme ve farklı sorular sorabilme becerisine dayanır. Kuram ve onun uygulamayla bağını oluşturan soru, bilimsel tinin dönüşümü bakımından en önemli unsurlardır.

Bachelardcı bilim tasarımının benzerlik taşıdığı bir başka görüş ise Alexander Koyré'ye aittir. Bilimin ileriye doğru bir süreklilikle değil, devrimlerle gerçekleştiğini öne süren Koyré'ye göre, akıl, yanlışlar ve başarısızlıklar arasından geçerek ilerler hakikate. Hataları ayıklamaya yönelik soruları ve eleştirel tavrıyla biliminsanı bilimin gelişmesine katkıda bulunur. Aklın hakikate doğru ilerlediği bu yol, dümdüz bir yol değildir, dönüşleri dönemeçleri vardır, çıkmazlara girer, geri döner. Bir yol bile değil, birçok yoldur bu (Koyré, 2000: 258).

Koyré ve Bachelard arasındaki en önemli fark ise Koyré'nin, Newton ve öncesindeki bilimsel gelişmeleri incelemesine karşın Bachelard'ın Newton sonrası bilime odaklanmasıdır. Muhtemelen bu sebeple Bachelard, kendini hızla dönüştürerek çağın tinini yeniden kuran bir bilimsel

etkinlikten söz etmekte ve felsefenin bu dönüşümde geride kalarak ancak bilim aracılığıyla kendini yenileyebildiğini savunmaktadır. Oysa böyle bir yorum, onsekizinci yüzyıl ve öncesinde doğabilimlerinin *doğa felsefesi* adıyla felsefe alanında gerçekleştirildiğini gözden kaçırmaktadır.

Koyré'nin Newton öncesindeki bilimsel gelişmelere odaklanması Thomas Kuhn'un, bilimsel etkinliği bilim tarihi ve bilim sosyolojisiyle bağlantılı ele alarak, yerleşik bilim anlayışını büyük ölçüde dönüştürecek bir bilim tasarımı ortaya koymasında etkili olmuştur. Kuhn'un belirttiği gibi, başta Koyré'nin yapıtları olmak üzere son dönem bilim tarihi çalışmaları, yeni bir bilim anlayışını ortaya koymaktadır. Kuhn'un çalışmasının başlıca hedefi de bu yeniliği göz önüne sermektir. Bilgisel alanın birikimle değil, köklü değişimlerle geliştiğini öne süren Koyré'nin öğrencisi olan Kuhn'un görüşü "paradigma" kavramının kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Kuhn'un hem bilimsel bakımdan algılanan dünyanın değişimi hem de toplumsal bakımdan yaşam biçimlerinin değişimi olarak ortaya koyduğu paradigma değişimleri, Michel Foucault'nun *süreksizlik* savıyla benzerlik gösterir. Kuhn'un bilimsel alanda *paradigmalardan* söz etmesine benzer biçimde Foucault toplumsallıkla doğrudan bağlantılı bilgisel çerçevelerden, *tarihsel a priorilerden* söz eder. Çağcıl felsefenin güzergâhını belirleyen önemli düşünürlerden Michel Foucault'nun, Canguilhem'in de etkisiyle Gaston Bachelard'ın düşüncelerinden epey etkilendiği bilinmektedir. Tarihte yönü, doğrultusu belli bir süreklilik olduğu düşüncesine karşı *kopuşları* savunan Foucault'ya göre, *süreksizlik*, bir kültürün bazen birkaç yıllık süre içinde, o güne dek düşündüğü gibi düşünmeyi bırakıp başka şeyleri yeni yollarla düşünmeye başlaması anlamına gelir.¹ "Bir düşünceyi artık düşünmemek ne demektir? Ve yeni bir düşünceyi ortaya atmak?" sorusuyla bilgisel etkinliğin aslında -farklı söylem zeminlerine dayanan- bir icat etkinliği olduğuna dikkat çeken Foucault, farklı *tarihsel a priorilerden* yola çıkarak ortaya koyduğu *süreksizlik* düşüncesiyle Kuhn'un paradigma değişimlerine benzer bilgisel çerçeve değişimlerini öne çıkarmakta ve bu şekilde mutlak bir hakikate -kesin bilgiye- duyulan inancı sarsmaktadır. Bilgisel etkinlikte tarihsel-toplumsal koşulların, dilin, bilinçdışının belirle-

¹ Foucault, *The Order of Things*, 1994, s. 49.

yici olduğu, dolayısıyla bilginin değişime açık bir ürün olduğu –hatta bir *icat* olduğu- düşüncesi günümüz felsefesinin tartışma konularından birini oluşturmakta ve modern özne tasarımının yerine yeni bir özne anlayışının geliştirilmesi üzerine düşünülmesini sağlamaktadır.

Bachelard'ın ifadesiyle, kavramların anlamlarında köklü değişimlerin gerçekleştiği; Kuhn'un tasarımında dünyayı algılama çerçevelerinin farklılaştığı; Foucault'nun ifadesiyle, bir toplumun o güne dek düşündüğü gibi düşünmeyi bırakıp yeni ve farklı biçimde düşünmeye başladığı bu dönemlerde bilgisel alan temelden değişmekte ve bilgisel alanla bağlantılı tüm alanlar -bireysel yaşam biçimlerine varana dek- dönüşüme uğramaktadır.

Bachelard'a göre düşünceyi ve bilimi geliştirmenin tek yolu hataları görmeyi sağlayacak olan “neden olmasın?” sorusunu sormaktır. Bu sorunun dönüştürücü etkisi bakımından diyalektik bir uygulamalı rasyonalizmden söz eden Bachelard, rasyonalizmi terk etmek yerine Kartezyen felsefeden kopuşla rasyonalizmüstüculüğü ortaya koyarken; diyalektiği terk etmek yerine de –a priori ve yaşamdan yoksun bir diyalektiğe karşı ki ona göre Hegelci diyalektik böyledir- polemik aklın yaşama ve uygulamaya dair diyalektiğini savunur.

Kartezyen felsefeye ve benzeri kapalı sistemlere *hayır* diyerek rasyonelliğin, yalıtılmış bir bilinçte oluşamayacağını göstermeye çalışan Bachelard'a göre önemli olan, Descartesçı-olmayan epistemoloji aracılığıyla, nesneyi bütünlüğü içinde dolaysız biçimde *bilen öznenin* yerinden edilmesidir. Kartezyen felsefeden böylesi bir kopuş günümüzde özellikle postyapısalcı ve postmodern söylemlerin ana eksenini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, doğruluk zeminini sarsan postmodern yaklaşımların aksine, değişime açık olmayan epistemolojilere hayır diyerek mutlak tasarımını arkada bırakan bir rasyonelliğe yönelen görüşüyle Bachelard, gerek bilgisel gerek toplumsal bakımdan akla dayanan bir doğruluk zeminin önemine dikkat çekerek çağcıl tartışmalara önemli katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

Bachelard, G. (1967). *La Formation de L'esprit Scientifique*. Paris: J. Vrin.

Bachelard, G. (2008a). *Yeni Bilimsel Tm*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bachelard, G. (2008b). *Mekann Poetikası*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki

Yayınları.

- Bachelard, G. (2009). *Uygulamalı Akılcılık*. (Çev. E. Sarıkartal). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bachelard, G. (2015). *Rasyonalist Bağlanma*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bachelard, G. (2018). *Hayır Diyen Felsefe*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: Nora Kitap.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak*. (Çev. B. Sümer Aydaş). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Canguilhem, G. (2015). Önsöz. *Rasyonalist Bağlanma*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Foucault, M. (1994). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. (Trans. Les Mots et les Choses). Ne York: Vintage Books.
- Koyré, A. (2000). *Bilim Tarihi Yazıları I*. (Çev. K. Dinçer). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Norris, C. (2010). Structure and Genesis in Scientific Theory: Husserl, Bachelard, Derrida. *British Journal for the History of Philosophy*, 8 (1), 107-139.
- Rheinberger, H.-J. (2005). Gaston Bachelard and the Notion of 'Phenomeno-technique'. *Perspectives on Science*, 13 (3), 313-328.
- Ross, A. (2018). The Errors of History. *Angelaki Journal of the Theoretical Humanities*, 23 (2), 139-154.

Öz: Bachelard'ın felsefesi, Descartesçı-olmayan bir epistemoloji aracılığıyla, nesneyi bütünlüğü içinde dolaysız biçimde bilen öznenin yerinden edilmesi girişimidir. Kartezyen felsefeden kopuşu vurgulaması bakımından Canguilhem, Foucault gibi düşünürleri etkileyen ve postyapısalcı tartışmaların güzergahının belirlenmesine katkıda bulunan Bachelard rasyonelliğe bağlı kalmakla birlikte, kapalı rasyonel sistemlere hayır diyerek, yaşama açık, uygulamaya ve sınamaya dayanan bir bilim tasarımı ortaya koyar. Bu çalışmada da amaçlanan, rasyonalizm ile kurduğu ilişkiyi temele alarak Bachelard'ın bilimsel yaklaşımının epistemolojik kopuş, epistemolojik engel, rasyonalizmüstüculük, uygulamalı rasyonalizm, fenomenoteknik mefhumları aracılığıyla değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Bachelard, bilim, rasyonalizm, rasyonalizmüstüculük, fenomenoteknik.

